

OKTATÁS BARBÁRSÁG IDEJÉN

BRAZÍLIA OKTATÁSPOLITIKÁJA BOLSONARO ALATT (2019–2022)

ANTONIO CARLOS DIAS JÚNIOR*  – LUCAS BARBOSA PELISSARI 

Campinas Egyetem (UNICAMP), Pedagógiai Kar, São Paulo állam, Brazília

Beérkezett: 2025. április 1., elfogadva: 2025. augusztus 1.

A tanulmány Jair Bolsonaro kormányának (2019–2022) oktatáspolitikáját tárgyalja, amely a neoliberais ellenreformok koncepcióján alapult, és neofasiszta típusú cselekvési elvekkel egészült ki. Bemutatjuk a szóban forgó brazil politikákat, és bíráljuk az 1988-as alkotmány elfogadása óta elért demokratikus vívmányokra gyakorolt negatív hatásukat. Arra a következtetésre jutunk, hogy az ebben az időszakban bekövetkezett visszaesések a világ számos más országában érvényre jutó, magánérdekeket morális célokkal ötvöző szélsőjobboldali oktatáspolitikák szélesebb körébe illeszkednek.

Kulcsszavak: oktatás, brazil oktatáspolitikai, neoliberális ellenreformok, szélsőjobboldali politika, Jair Bolsonaro

EDUCATION IN TIMES OF BARBARISM – BRAZIL'S EDUCATION POLICY UNDER BOLSONARO

This article examines the educational policies implemented by the government of Jair Bolsonaro (2019–2022) in Brazil, understood through the lens of neoliberal counter-reforms combined with principles of action rooted in neofascist ideology. It provides an overview of these policies and offers a critical analysis of their harmful impact on the democratic gains achieved since the enactment of the 1988 Constitution. We conclude that the setbacks experienced during this period are part of a broader trend of far-right educational policies worldwide, which merge private interests with moralizing agendas.

Keywords: education, educational policy in Brazil, neoliberal counter-reforms, far-right policies, Jair Bolsonaro

* Levelező szerző: Antonio Carlos Dias Júnior, Faculdade de Educação da Universidade de Campinas (UNICAMP). Avenida Bertrand Russell 801. Cidade Universitária "Zeferino Vaz". Campinas, São Paulo, Brasil. CEP 13083-865. E-mail: acdiasjr@unicamp.br

A szerzők az *Educatio* folyóirat e száma szerkesztőinek felkérésére készítették el francia nyelvű tanulmányukat, amelyet Bajomi Iván fordított le magyarra.

Bevezetés

A braziliai neoliberális állami politika, amelyet elsősorban Fernando Henrique Cardoso kormányai alatt (1994–2002) juttattak érvényre, egyfajta brazil *konzervatív modernizációként* értékelhető, amely egyebek mellett olyan részpolitikák révén valósult meg, mint az infláció megfékezése, a főbb állami vállalatok privatizációja, a munkaerőpiac deregulációja és a munkajog rugalmasabbá tétele, a költségvetés egyensúlyát célzó intézkedések és a stigmatizált csoportok, például a fekete bőrűek és a nagyvárosok periferiáin élők feletti társadalmi ellenőrzésre irányuló törekvések. A következő időszak, amikor Luiz Inácio Lula da Silva (2003–2010) töltött be vezető szerepet, szociális előrelépést hozott, de nem jelentett szakítást az előző kormányok neoliberális politikájával. Lula da Silva elérte, hogy utódjául Dilma Rousseffet (2011–2016) válasszák meg, akit utóbb, két évvel hivatali idejének lejártá előtt parlamenti puccsal távolítottak el. Az elnökséget az akkori alelnök, Michel Temer (2016–2019) vette át, aki az ultrakonzervatív parlamentre támaszkodva elérte, hogy ismét napirendre kerüljenek a neoliberális célkitűzések, amelyek keretében sor került a szociális programok leépítésére és az állami kiadások befagyasztására, miközben a társadalom konzervatív rétegeinek, mindenekelőtt a vallási csoportok érdekeinek kedvező politikákat valósítottak meg.

Az ultraliberális és konzervatív erőknek Jair Bolsonaro révén végül sikerült hatalomra kerülniük. Bolsonaro egy nyugalmazott, alacsony rangú katonatiszt, akit három évtizeden át újra meg újra a szövetségi parlament képviselőjévé választottak anélkül, hogy ennek jelentős hatása lett volna. Ebben az időszakban, amelynek során a világ más részein is érzékelhető átalakulásokhoz hasonló változások történtek Brazíliában, a brazil civil társadalom erős polarizálódása következett be, ami együtt járt a haladó törekvéseket képviselő csoportok komoly üldöztetésével.

Ennek az időszaknak a történéseire egyfelől a történelmi revizionizmus volt jellemző, amely a katonai rezsim (1964–1985), valamint a korabeli halálesetek és kínzások nyilvánosság előtti pozitív megjelenítésében nyilvánult meg, másfelől pedig a sokszínűség, valamint a gender- és szexuális témák ellen folytatott küzdelem. Szintén jellemző volt erre az időszakra az egyházi intézmények erőteljes bevonása és az állam szekuláris jellegének ebből következő háttérbe szorulása, miközben az „álhírek” terjesztése és a tudomány elleni támadások is gyakoriak voltak.

Ami az oktatást illeti, az ország 1985-ös demokratikus megújulása óta a szekuláris és inkluzív állami oktatás szempontjából a Bolsonaro-korszak tekinthető a legkárosabb időszaknak.

A szóban forgó kormány, amely szorosan összefonódott az oktatás terén megjelenő kereskedelmi érdekekkel, az iskoláztatás minden szintjén olyan reformokat kezdeményezett, amelyek arra irányultak, hogy pénzügyi célok épüljenek be az iskolák működésébe. Ezzel egy időben az oktatáspolitikai napirendjére tűzték a tanárok üldözését és az iskolák militarizálását is, továbbá ösztönözték, hogy az iskolai környezetben is teret nyerjen a szimbolikus erőszak. Eközben Jair Bolsonaro támogatta az olyan moralizáló témák napirendre kerülését, mint a transzszexualitás, a szexizmus, a nőgyűlölet és az úgynevezett „genderideológia” elleni küzdelem. E tekintetben szoros kapcsolatot fedezhetünk fel a neoliberalizmus (sőt az ultraliberalizmus) és a neofasizmus között.¹

¹ A fasizmust általános értelemben véve egy ultrakonzervatív tömegmozgalomnak tekintjük, amely mögött a kapitalista társadalmi alakulatok középrétegei állnak. Ez a Palmiro Togliatti által javasolt meghatározás (Togliatti 1978) felhasználható a braziliai helyzet 2013-tól kezdődő változásainak értelmezéséhez. Azzal, hogy felléptek Dilma Rousseff reformista kormányának szociálpolitikája ellen, a középosztály magasabb jövedelmű csoportjai hozzájárultak egy konzervatív ideológiai identitás megszilárdulásához, amihez a nagy nemzetközi monopóliumok érdekeit szolgáló politikai gyakorlatok és intézkedések társultak. Ez a konfiguráció azonban a braziliai kapitalizmus neoliberális szakaszában alakult ki, vagyis egy olyan történelmi időszakban, amely eltért attól, amit Togliatti elemzett (Togliatti 1978). Ez a terminológia módosítását teszi szükségessé, amit a „neo” előtag jelez.

Tanulmányunkban Jair Bolsonaro kormányának egyes, mindenekelőtt az oktatással kapcsolatos politikáit elemezzük, amelyek példátlan elmaradást okoztak, illetve visszalépést eredményeztek. Vizsgálódásaink során ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől a brazilai konzervatív körök tágabb célkitűzéseit, amelyek a portugálok 15. századi gyarmatosítása óta jelen vannak az országban. E tekintetben a vallási érdekkörök, továbbá a brazil társadalom kiváltságokhoz szokott tömbjei, nevezetesen a földbirtokos elit – érzékelve Brazília amúgy sem erős köztársasági hagyományainak meggyengülését – egyedülálló lehetőséget láttak Bolsonaróban arra, hogy megvalósítsák tekintélyelvűsége, erőszakon és az ellenfelek könyörtelen üldözésén alapuló társadalomátalkítási tervüket. Ebben az értelemben Adornóval (1968) együtt úgy véljük, hogy – az általa egykor megtapasztalt irracionális és aránytalan elnyomáshoz hasonlóan – a brazilai történelem köztársasági periódusában a barbárságnak egy olyan korszaka jött el, amely az ország saját civilizációs alapjaitól való elszakadásra irányuló kísérletként értelmezhető.

A brazil helyzet a Temer–Bolsonaro-korszakban

Akár földrajzi adottságait vesszük, akár a legkülönbébb egyenlőtlenségeket, Brazília már-már kontinensméretűnek mondható ország. A szélsőséges szegénység és a szélsőséges gazdagság miatt társadalmi-gazdasági szempontból a világ tíz leegyenlőtlenebb országa közé tartozik. Még nagyobb különbségeket észlelhetünk, ha Brazília középső és déli részét az ország északi és északkeleti részeivel hasonlítjuk össze.² Brazília egyike azon kevés dél-amerikai országnak, ahol nem hajtottak végre agrárreformot, így fennmaradhattak a gyarmati időszakban létrejött föld- és vagyonkoncentrációk. Bár az oktatáshoz fűződő, az állam és a családok körelességeként meghatározott jog szerepel az 1988-as szövetségi alkotmány 205. paragrafusában,³ az e tekintetben fennálló egyenlőtlenségek csak egyik vetületét alkotják a fentiekben vázolt összképnek. Csak az elmúlt évtizedekben sikerült megvalósítani, hogy az országban 95 százalék fölötti beiskolázási arányt érjenek el a 6 és 14 éves kor közötti gyermekek alapfokú oktatásában. Az analfabéták száma Brazíliában még mindig jelentős, több mint 11,4 millió főre tehető.⁴ A borszín szerinti összetételt tekintve elmondható, hogy az analfabéták kétharmada fekete bőrű vagy mesztic, ugyanakkor az írástudatlanok aránya Északkelet-Brazíliában (14,2 százalék) továbbra is kétszerese az országos átlagnak (7,0 százalék). A felsőoktatásban részt vevő brazilok száma még mindig alacsony (9,9 millió fő), a 18 és 24 év közötti fiatalok körében mindössze 17 százalékos a felsőfokú tanulmányokat végzők aránya. Még aggasztóbb, hogy a brazil felsőoktatásban a hallgatók kétharmada a magánszektorban tanul, olyan közepes minőségű képzések résztvevőjeként, amelyeket közvetlen gazdasági érdekek határoznak meg, és egyértelmű tendencia az online kurzusok használata.⁵

Mint láthatjuk, a braziliai oktatás különböző szintjein aszimmetrikus tendenciák érvényesülnek. Az oktatáshoz való jog nem valósult meg teljes mértékben, mivel az oktatási lehetőségeket igen nagy

² <https://ourworldindata.org/grapher/economic-inequality-gini-index?tab=table> [Letöltve: 2025. 05. 03.]

³ https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm [Letöltve: 2025. 03. 01.]. Az alkotmány kötelezővé teszi az alapfokú oktatást. A 2009-ben végrehajtott módosítások nyomán az alkotmány napjainkban a négyéves korban kezdődő óvodától a középiskola végéig ingyenes hozzáférést biztosít az oktatáshoz, de az ingyenességet nem terjeszti ki a négyévesnél fiatalabb gyermekeket fogadó bölcsődékre és a felsőoktatásra.

⁴ A Brazil Földrajzi és Statisztikai Intézet (IBGE) által végzett 2022-es általános népszámlálás adatai alapján. Ebben az áll: „2022-ben az országban 163 millió 15 éves vagy annál idősebb ember élt, akik közül 151,5 millióan tudtak elolvasni és leírni egy egyszerű szót, 11,4 millióan viszont nem. Más szóval ezen a népességen belül az írni-olvasni tudók aránya 2022-ben 93 százalék, az analfabéták aránya pedig 7 százalék volt.” Lásd: <https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/agencia-noticias/2012-agencia-de-noticias/noticias/40098-censo-2022-taxa-de-analfabetismo-cai-de-9-6-para-7-0-em-12-anos-mas-desigualdades-persistem> [Letöltve: 2025. 02. 28.].

⁵ https://download.inep.gov.br/educacao_superior/censo_superior/documentos/2023/apresentacao_censo_da_educacao_superior_2023.pdf [Letöltve: 2025. 03. 05.]

mértékben meghatározzák a többek között az osztály, a nem, a borszint és a jövedelem tekintetében mutatkozó egyenlőtlenségek, valamint az, amit Bourdieu „valószínűségi okságnak” nevezett, ami nem más, mint az alsóbb osztályok és az alsóbbrendű pozíciókat betöltők számára elérhető objektív lehetőségek belsővé tétele (Bourdieu 1972).

Hangsúlyoznunk kell, hogy az oktatásba történő nagymértékű befektetések és azon ágazati közpolitikák időszaka után, amelyek a történelmileg kirekesztettek széles rétegei számára tették lehetővé az oktatásba való bekerülést és az oktatási rendszerben való bennmaradást – ez mindekenélőtt Lula da Silva és Dilma Rousseff kormányaira volt jellemző –, a 2016-os puccsal kezdődő időszakban⁶ a braziliai helyzetet két elem korábban nem látott ötvöződése jellemezte. Egyrészt a *neoliberális ellenreformok* széles skáláját vetették be,⁷ amelyek sarokköve a 2016. évi 95. számú alkotmánymódosítás volt. Az alkotmánymódosítás felső határt szabott a közkiadásoknak, és a brazil oktatáspolitikai finanszírozásának akadályává vált. Helyet kaptak ebben a csomagban munkügyi és társadalombiztosítási ellenreformok is, amelyeket a kormány szerint a nemzeti megmentés jegyében kellett bevezetni. A cselekvési terv elfogadásakor elővezetett érvekkel szöges ellentétben a program végrehajtása a munkanélküliség növekedésével járt (Almeida 2022), a társadalombiztosítási rendszer meggyengült (Silva–Fonseca 2023), és megtörtént a közoktatási rendszerek egyes elemeinek privatizációja (Adrião–Silva 2023; Gerva 2023).

Másfelől azt láttuk, hogy megerősödött az, amit Palmiro Togliatti neofasiszta tömegmozgalomnak nevezett (Togliatti 1978). A *bolsonarizmus*nak nevezett mozgalom egy ultrakonzervatív és autoriter ideológiát hordozott, amely a 2019–2022-es időszakban mélyen beépült a braziliai szövetségi végrehajtó hatalomba.⁸ Vagyis egy olyan küzdelemnek lehettünk tanúi, amelyet a neofasiszta politikai csoportok folytattak megerősödésük, illetve az államhatalom megragadása érdekében.

A szóban forgó intézkedések egyik fő vonása a neoliberalizmusra jellemző, új típusú technicista oktatás és a neofasiszmusra jellemző ultrakonzervatív oktatási programelemek összekapcsolása volt, aminek következtében Brazília történelmében előzmény nélkülinek mondható helyzet jött létre. Kétségtelen, hogy a neoliberális elvek megvalósításának első ciklusa, amely az 1990-es években kezdődött, így vagy úgy az állami politika minden aspektusát befolyásolta. Akkoriban azonban nem kérdőjeleződött meg a demokratikus berendezkedés, miközben lehetőség nyílt a neoliberalizmus által létrehozott társadalmi ellentmondások kifejezésére. Az új korszakban a neoliberális oktatás jegyében történt jogfosztás viszont a szélsőjobb oldali ideológiákhoz kapcsolódott. Ezért a neoliberalizmus és a neofasiszmus közötti kapcsolat az, ami leginkább jellemzi a cikkünkben foglalt elemzés kiindulópontjával szolgáló politikai válságot.

A Bolsonaro-kormány oktatási ellenreformjai

Az alábbiakban bemutatjuk a Brazíliában 2016 óta, ezen belül elsősorban a Bolsonaro-korszakban folytatott oktatáspolitikai fő irányait, ami lehetővé teszi számunkra, hogy ezeket az előző időszakhoz

⁶ Martuscelli egyik munkájában elemzi a Dilma Rousseff elnöki pozícióból való eltávolításához vezető 2016-os braziliai folyamat kapcsán alkalmazott leírásokat és besorolásokat (Martuscelli 2020). A szerző szerint az *államcsíny* fogalma a kormányzó tömbön belüli politikai erőviszonyok megváltozására utal. Egyetértünk azzal, hogy a szóban forgó eset elemzésekor ezt a fogalmat használjuk, hiszen lezajlott „a nemzetközi finánciókhoz és a hozzá kötődő burzsoáziához kapcsolható érdekek politikai hegemóniájának megerősödése, miközben a nemzeti nagyburzsoázia politikai megerősödésének folyamata lefékeződött” (Martuscelli 2020: 93).

⁷ *Neoliberális ellenreformon* az olyan strukturális változásokat értjük, amelyeket egy adott kormányzat politikai intézkedései váltanak ki, és amelyek függetlenek az alacsonyabb státuszú rétegek érdekeitől és szükségleteitől. Ezek olyan átalakulások, amelyek nem kényszerítik engedményekre a vezető osztályokat, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti burzsoázia érdekeit erősítik a szociális jogok és a szociális vívmányok visszavonása, az állam lebontása révén. Ezért döntöttünk úgy, hogy a „reform” szó elé tesszük az „ellen” előtagot (Dardot–Laval 2010).

⁸ Kampányszlogenjében ez így fogalmazódott meg: „Brazília mindenek előtt, Isten mindenki előtt.”

viszonyítva fordulatként értékeljük, és egyben az új politikai konstelláció általános politikai irányvonalának termékeként láttassuk. Az oktatáspolitikai általunk kiemelt első elemeként a képzettségek leértékelődését és a munkavégzés feltételeinek végletesen bizonytalanná válását említhetjük. A periféria országaiban a neoliberais kapitalista modell megvalósulása az új függőség (*Fiori 1995*) formájában történik, amelynek keretei között a munkavállalók fokozott kiszákmányolása olyan sajátos formát ölt, amelyben elsősorban az informalitás jut meghatározó szerephez. A munka platformalapúvá válásának és überizációjának jelenségei általában véve nagy hatással vannak a munka világára, és befolyásolják a szociálpolitikát mind a központi, mind a perifériás kapitalista kontextusokban.

Ez a forgatókönyv kihatással van a tanárok munkájára is, ahogyan azt számos tanulmány kimutatta. Christakis és Silva például a tanárképzési politika közelmúltbeli változásait tanulmányozták, és mind a képzéshez kapcsolódó elméleti tudományok, mind a neveléstudományok tekintetében az elméleti szempontoktól való eltávolodást, ugyanakkor a rutinszerű elemek elsajátítására és a kompetencialistákból álló modellek alkalmazására való összpontosítást konstatálták (*Christakis 2024; Silva 2020*). Ez a lényegi tartalma a Nemzeti Oktatási Tanács (CNE) által 2019-ben közzétett dokumentumnak, amely a brazíliai tanárképzési programot szabályozza. Ráadásul a tanári munkavégzés feltételei is romlanak a platformalapú eszközök használata és az életpályatervek szerepének csökkenése miatt (*Barbosa–Alves 2023*). A változások nyomán az *überizált tanár* modellje körvonalazódik, aki bármikor, bármilyen oktatási kontextusban kész dolgozni. A tanárnak kell megtanulnia, hogyan használja azokat a készen kapott platformokat és kódokat, amelyek a mesterséges intelligenciát (AI) használják az automatikusan generált óratervek létrehozásához.

Amennyiben a szakképzés leértékelését ténylegesen a munkaerő értékének csökkentésére irányuló stratégiaként alkalmazzák, a folyamat középpontjában az abszolút értéktöbblet elsajátítása áll, amit a függőségen alapuló iparosítást jellemző jegynek tekinthetünk (*Poulantzas 1978*). A képzésben részt vevő fiatal munkavállalók, diákok és tanárok, akik az oktatási szolgáltatások kereskedelmi célú értékesítésének új hálózatához kapcsolódnak, ebben a folyamatban olyan produktív munkavállalóként vesznek részt, akik végletes kiszákmányolás tárgyai. Ennek emblematis példája az a politika, amelyet jelenleg São Paulo államban, az ország leggazdagabb és legfejlettebb államában folytatnak: ez a politika erőteljesen ösztönzi, hogy a tanároknak a tanórák előkészítésében való részvételét mesterséges intelligenciával váltsák ki. Egy kizárólag efféle tevékenységek elvégzésére létrehozott ügynökség, a São Pauló-i Állami Médiaközpont révén az állam kormánya szabványosítja a pedagógiai folyamatot, és háttérbe szorítja a tanárok szellemi munkáját, vagyis a digitális technológia átgondolatlan használata révén alássa a kutató-tanár eszméjét. Ez a politika az emberi nyelvet utánozó, szabványosított kérdésekre válaszoló *nagy nyelvi modellek* (LLM) használatán alapul. Ennek következtében a tanterv általános irányvonalait meghatározó dokumentum nem támaszkodik pedagógiai, politikai vagy ismeretelméleti előfeltevésekre, ami a mesterséges intelligenciával foglalkozó vállalatok növekvő piacának kedvez.⁹

Másodszor, az ellenreform soha nem látott módon felgyorsította Brazíliában az oktatás privatizációjának tendenciáját. Az új szabályozások által engedélyezett különböző kereskedelmi szervezetek színre lépése olyan partnerségekhez vezetett, amelyek célja magánkurzusok indítása az állami oktatáson belül. Mára már eltörölték az úgynevezett köz- és magánszféra közötti megállapodásokra vonatkozó korlátozásokat, amit a nemzeti és nemzetközi pénzügyi csoportok, agytrösztök, alapítványok és magán tanácsadó cégek aktív brazíliai tevékenysége is bizonyít. Ezek a szervezetek

⁹ São Paulo állam jelenlegi kormányzója, Tarcísio Gomes de Freitas, Jair Bolsonaro kormányának korábbi infrastrukturális minisztere annak a széles konzervatív koalíciónak a tagja, amely a brazil kongresszusban és a szenátusban is többségben van.

részt vesznek a tantervek kidolgozásában, a tananyagok előállításában, a távoktatási platformok kezelésében, sőt arra is van példa, hogy ezek dolgoznak ki egyes tantervi elemeket az állami iskolák számára.¹⁰ A szakképzés területén olyan tantervi szerkezetet fogadtak el, amely elválasztja a gyakorlati oktatást az elméleti bevezető képzéstől, megfosztva ezáltal az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportokból származó diákokat attól a lehetőségtől, hogy elmélyedjenek a tudományos tartalmakban. Ez felerősíti az oktatási egyenlőtlenségeket és a kulturális tőke tekintetében mutatkozó különbségeket.

Az új szabályozás nyomán megszokottá vált, hogy olyan hibrid tantervek készülhetnek, amelyek két vagy több, különböző igazgatási területhez tartozó intézmény összefogásán alapulnak, és amelyek közül az egyik a tudományos képzésért, a másik pedig a gyakorlati oktatásért felelős. A kereskedelmi cégek az 1990-es évek óta követelnék egy ilyen modellt, amely mindig ellenállásba ütközött a társadalom azon csoportjai részéről, amelyek számára fontos az ingyenes közoktatás. Ez az új forгатókönyv ahhoz kapcsolódik, amit az *ingyen munka pedagógiájának* nevezhetünk, és amit más, hasonló oktatási reformokat végrehajtó országokban, például Olaszországban (Pippa 2022), Németországban (Brazorotto 2020) vagy újabban Argentínában figyelhetünk meg (Seoane–Carriquiríborde 2024). A szakmai gyakorlat és az oktatási folyamat alternatívájaként a brazil középiskolások ma már ingyen dolgoznak magánvállalatoknál, ahol lehetőség van tanórák elfogadtatására, így az is módjukban áll, hogy az alapképzés utolsó szakaszában lerövidítsék tanulmányi idejüket.

Ami a felsőoktatást illeti, Leher és Santos tanulmányai azt mutatják (Leher–Santos 2023), hogy a magánpiaci kínálat az állami egyetemek új funkciói alapján szerveződött meg. Ebben a tekintetben a vállalkozói logikát nemcsak pedagógiai és ideológiai elvként, hanem rendszerfinanszírozási politikaként is alkalmazzák. Ily módon a lehető legnagyobb mértékben beavatkoznak az állami kutatásfinanszírozó ügynökségek tevékenységébe annak érdekében, hogy „ne nyíljon lehetőség a történelmi-kritikai perspektívák kibontakozására, és hogy vétójukkal megbénítsák a baloldali rektori szervek működését, továbbá, hogy a kormány által ellenőrzött programoknak kedvező módon bontsák le a tudományos és műszaki apparátust” (Leher–Santos 2023: 35). Vagyis a jogszabályban szereplő mindkét oktatási szintre kiterjed a privatizációs logika, amely az ellenreform alapelveként érvényesül.

A braziliai oktatási ellenreform harmadik alappillére szorosan kapcsolódik Bolsonaro úgynevezett *kulturális háborújának* napirendjéhez, amely közvetlenül a neofasiszta elvekhez igazodik. Az elnök hivatali ideje alatt egymást váltó öt különböző oktatási miniszter intézkedései a brazil neofasizmus egyfajta bunkerévé változtatták a területet. Leher és Santos több ilyen intézkedést is kiemel (Leher–Santos 2023): ezek között szerepel a diákok buzdítása arra, hogy rögzítsék a tanórákat, és a videókat küldjék el az Oktatási Minisztériumnak a „baloldali” tanárok azonosításának megkönnyítése érdekében; a brazil katonai diktatúráról (1964–1985) alkotott kép revidálása és újrafogalmazása polgári mozgalomként; az iskolák felszólítása arra, hogy készüljön film a nemzeti himnusz éneklő és nacionalista jelszavakat skandáló tanulókról; az egyetemekre való bejutás kapcsán olyan rasszista és osztálygögrőt sugárzó megnyilatkozások hangzottak el, amelyek szerint ezeket az intézményeket az intellektuális elit számára kell fenntartani; Bolsonarohoz húzó rektorokat neveztek ki annak ellenére, hogy az akadémiai közösségek többsége nem választotta

¹⁰ Különböző tanulmányok vontak le következtetéseket ezzel kapcsolatban; lásd pl. Gerva 2023; Santos–Belmiro–Amaral 2023; Adriano–Silva 2023; Catini 2024.

meg őket; a katonai-polgári iskolák számának jelentős növelése;¹¹ a Nemzeti Tankönyvtervből (PNLD) történő beavatkozások, a hagyományos braziliai népcsoportok és a nők elleni erőszakkal kapcsolatos témák eltávolításának követelése; kiállítás a tanítás során alkalmazott testi fenyegetéssel; a tanárokról kialakult kép rombolása. „A Bolsonaro-kormány a neofasiszta politikákra jellemző körülmények, módszerek, határozott és szakszerű módon illesztette be a közoktatást, a tudományt, a művészetet és a kultúrát a »kulturális háború« terepére. A háború pusztítást, halált és vereséget jelent. Jelen esetben a felvilágosodás és a francia forradalom összetett (és ellentmondásos) demokratikus értékein alapuló szekuláris közintézmények elpusztítását jelenti; mindazok kulturális halálát, akiket alacsonyabb rangú emberi lénynek tartanak (feketék, északkeleten lakók, parasztok, LMBTQ-identitásúak, kommunisták stb.); ugyanígy a baloldalt, az úgynevezett kulturális marxizmus, a világi élet, a degenerált művészek és a keresztény megtrágyulás (Isten az első) tervével szembeeségülők, valamint a szélsőségesen neoliberais egyéni ethosz felerősítésének megsemmisítését.” (Leher–Santos 2023: 18)

Röviden, az erkölcs és a szokások terén a konzervatív napirend összekapcsolódott a katonai doktrínával, ami egyfajta konfliktust eredményezhetett a neofasiszta és a neoliberális tábor között, amelyet a brazil jobboldal leghagyományosabb frakciója képviselt. A két terület között azonban jelentős konvergenciák vannak; így például a humán tőke eszméje köré épülő napirend, a kompetenciacentrikus logika és a meritokratikus ideológia. Az iskolát úgy határozzák meg, mint a készségek elsajátításának helyét, ez pedig egy olyan tanterv keretei között történik, amelyben a tudás egyszerű ellenőrzőlistává válik. Minél több „OK” van egy tanuló listáján, annál magasabb osztályzatot kap, és annál jobban megérdemli a sikert, mivel feltételezhetően több kompetenciátöket halmozott fel annak érdekében, hogy jobb alkupozícióból kapcsolódhasson be a piaci versenybe.

Ennek eredménye az új brazil középiskolákban megjelent iskolai tárgyak sora, amelyek a mindennapi életben azonnal hasznosítható, netán mesterséges aspektusok fejlesztésére irányulnak. E tárgyak között említhetjük a következőket: „Tanuld meg, miként lehet belőled milliós!”; „A növekedést szolgáló vállalkozói szellem”; „A cselekvés a te kezdedben van”; „Relaxációs gyakorlatok”; „Számítógépes gondolkodás”; „Vállalkozói szellem” és „Életút-tervezés” (Freitas 2023). Ezeknek a tantárgyaknak a keretében az egyéni felelősségen és az „innovatív megoldásokon” alapuló, gyakorlatias beavatkozásokat állítják előtérbe, amelyek állítólag választ adnak a rendszerszintű társadalmi problémákra, és a strukturális munkanélküliség lehetséges alternatíváiként mutatják be ezeket – méghozzá úgy, hogy ösztönzik jövedelemtermelésre képes közösségi, szezonális, illetve informális vállalkozások iskolán belüli létrejöttét. Röviden, a neoliberalizmus és a neofasiszta közelmúltban kialakult kombinációja végül intézményesítette az állami iskolák és a tanári munka legitimálásának lerombolását, a műszaki, tudományos és technológiai apparátus leépítését egy olyan vállalkozói megközelítés előtérbe állításával, amely eltávolítja a fiatalokat attól, hogy teljes értékű tudományos és kulturális képzettségre tegyenek szert, és amely a pénzforrások elvonásával megfojtotta az állami oktatási intézményeket.

Azt is meg kell jegyezni, hogy létezik egy szilárd alap, amely megszilárdította ezt a konstellációt: ez a *kompetenciaalapú pedagógia*. Ez utóbbi oktatásmódotként nem tekinthető olyan áramlatnak, amely alapvetően a tagadáson alapul. A klasszikus utilitarizmus talaján álló elméleti rendszer-

¹¹ Egy olyan törvényjavaslatról szól ezekről, amelyet 2019-ben Jair Bolsonaro terjesztett elő, és amelyet Lula da Silva vont vissza 2023-ban. Általánosságban elmondható, hogy a polgári-katonai iskolák a hagyományos közoktatási rendszer adaptációját jelentették. A katonaság felett az iskola minden nem oktatási jellegű feladatáért: a szervezésért, a magatartási kódexért, a viselkedési szabályokért, a biztonságért és az iskolán kívüli tevékenységekért. Egyetlen tanulmány sem igazolta ennek a politikának a hatékonyságát, amely gyengíti az iskolai irányítás és a demokratikus kapcsolatok alkotmányos elvét, miközben erősíti az autoriter magatartást, az engedelmességet és az erőszakot. Az ország 216 polgári-katonai iskolája közül 49 még mindig működik. Ezek 2023 óta nem kapnak szövetségi támogatást, de helyi önkormányzati forrásokból továbbra is működni tudnak.

ről van szó, amelyet a neoliberalizmus rugalmas kontextusához igazítottak. Ugyanakkor azáltal, hogy a neofasiszta módszeres tagadás részévé vált ez az elmélet, ez utóbbinak egy olyan új formája jött létre, amely teljesen lemond mindenféle elméleti igényről, amely elvben a kompetencia fogalmának is részét alkothatná. A középiskolai teljes munkaterhelést a következő módon szervezték meg: maximum 1800 óra az alapvető természettudományos tartalmakra, és minimum 1200 óra a technikai és multidiszciplináris szempontokra összpontosító képzési programokra. Ez az általános ismeretek gyengüléséhez vezetett, ami annál is inkább aggasztó, mert az iskolázott népesség jövedelme alacsony. (REPU 2022)

Ez a pedagógia az 1990-es években, az ország demokratikus újrakezdése során került be a brazil oktatáspolitikába, majd az oktatási ellenreform során vették elő újra. A 2000-es évek első évtizedének közepéig alkalmazása a pedagógiai eszközökre és az alapoktatás tanterveiben szereplő általános kijelentések sorozatára korlátozódott. Napjainkban kapcsolódó hipotézisek megerősödésének vagyunk szemtanúi, különös tekintettel arra, hogy a referenciatudományokat oly módon oldották fel, hogy ezek immár az úgynevezett „nagy területek” részei. Például a fizika, a kémia és a biológia már nem kötelező tantárgyak a gimnáziumban, ellenben a „természettudományok” a szóban forgó modellhez igazított új tankönyvekkel vannak jelen. Ma a szakképzés már nem kínál hosszú távon is érvényesíthető szakmai tudást, hanem gyorsan és felszínesen összebarkácsol tanórák együtteseként írható le. Pedagógiai szempontból elmondható, hogy ez a metamorfózis a szakmai készségek és kompetenciák magánérdekekhez kapcsolódó fejlesztésének követelményén alapult.¹²

Következtetések

Az általunk leírtak tanúsága szerint Jair Bolsonaro kormányának időszaka politikai, társadalmi és kulturális szempontból hatalmas visszalépést jelentett a progresszív társadalmi modellekhez képest. Bár a brazil politika domináns csoportjai már Lula da Silva és Dilma Rousseff kormányai idején is túlnyomórészt konzervatívnak mutatkoztak a törvényhozásban, a Bolsonaro-korszak rávilágított, hogy a demokráciához való visszatérés óta az országban soha nem voltak ennyire radikálisak az antidemokratikus érdekcsoportok. Bolsonaro politikája nemhogy nem testesítette meg a demokrácia fogalmát, hanem éppenséggel az ellen intézett virulens támadást. Ebben az értelemben a kínzásokért felelős történelmi személyiségek dicsőítése, az éghajlati válság tagadása, a környezetpusztítás rendszeres támogatása és a tudomány elleni harc – ami mindenekelőtt a Covid-19-járvány idején volt megfigyelhető –, az olyan moralizáló témák napirendre tűzése, mint a hagyományos család és a vallás kultusza a világi állammal szemben, illetve az abortuszhoz való jog elvakult kriminalizálása – sok más tényező mellett – valódi sötétségbe borították az országot ebben a periódusban.

Ami az oktatást illeti, a Bolsonaro által megvalósított politikák abban merültek ki, hogy minden korábbinál jobban támogatták a tőke és a nagyvállalatok érdekeit. Ebben az értelemben a neoliberális magánosítási elvek kiegészültek a tanárok üldözésének kiterjedt programjával. Például azzal vádolták őket, hogy „genderideológiát” ültetnek el a fiatalok és a gyerekek fejében, és korán felkeltik a tanítványok érdeklődését a szex iránt olyan tantervi elemekkel, mint a szexuális nevelés – vagy amikor, mindenekelőtt az állami egyetemeken, beépült kommunistáknak tekintették őket. Továbbá a szülői jogok és a választás szabadságának szinonimájaként olyan elavult témákat tűztek újra napirendre, mint az otthoni oktatás. Az efféle boszorkányüldözés támogatására olyan nagy visszhangot kiváltó és sokakat vonzó civil társadalmi mozgalmak alakultak, mint például

¹² A műszaki és szakképzéssel kapcsolatban Bolsonaro kormányprogramja a következőket fogalmazta meg: „Szándékunk, hogy kedvező környezetet teremtsünk a vállalkozói szellem számára Brazíliában. Az egyetemeknek minden képzésben ösztönözniük és tanítaniuk kell a vállalkozói szellemet.” (Plano 2018: 49)

az emblemikus Movimento Escola Sem Partido (Párt nélküli Iskola Mozgalma, ESP) vagy a Movimento Brasil Livre (Szabad Brazília Mozgalom, MBL). Mint láthattuk, a neoliberális politikák és a neofasiszta akciók ötvöződése morális pánikot keltett, és a barbarizmus valóságos tárházát nyújtotta.

A 2023–2026-os időszakra ismét elnökké választották Lula da Silvát, akinek a 2018 áprilisától 2019 novemberéig tartó időszakot börtönben kellett töltenie, miután egy ingatlan megvásárlása miatt – kevésbé meggyőző vádak alapján – politikai és jogi üldöztetésben volt része. Az ország azonban már nem volt ugyanaz, mint 2002-ben, amikor megalakította első kormányát. A gazdaság már nem olyan, mint amilyen az árupiac fellendülése idején volt. A brazil társadalom legperverzebb és legkonzervatívabb arcát mutatta meg egy olyan személyiség megválasztásával, mint Jair Bolsonaro, aki még mindig élvez bizonyos népszerűséget, és szilárd támogatói bázissal rendelkezik a brazil törvényhozásban, különösen a vidékiek és az evangéliumi keresztények körében. Eközben folytatódnak a brazil oktatási ellenreformok, aminek következtében egyre bizonytalanabbá válik az oktatás és a tanárok helyzete, és minden szinten tovább folyik a közoktatás privatizációja. Ellenállást kiváltó, nehéz idők ezek, de megvalósult a demokratikus környezetbe való visszatérés.

IRODALOM

- ADORNO, T. (1995) Educação contra a barbárie. In: ADORNO, T.: *Educação e Emancipação*. Paz e Terra, Rio de Janeiro.
- ADRIÃO, T. & SILVA, M. V. (2023) A privatização da Educação Básica e suas implicações para o direito humano à educação na contemporaneidade. *Educação e Filosofia* (Uberlândia), Vol. 37. No. 79. pp. 31–38. <https://seer.ufu.br/index.php/EducacaoFilosofia/article/view/70281> [Letöltve: 2025. 02. 18.]
- ALMEIDA, F. P. L. DE (2022) A reforma trabalhista induziu o crescimento econômico brasileiro? Uma análise jurídico-econômica da Lei 13467/2017 à luz das evidências empíricas. *Revista de Direito do Trabalho*, Vol. 48. No. 223. pp. 219–253. <https://juslaboris.tst.jus.br/handle/20.500.12178/229395> [Letöltve: 2025. 01. 15.]
- BARBOSA, R. P. & ALVES, N. (2023) A Reforma do Ensino Médio e a Plataformização da Educação: expansão da privatização e padronização dos processos pedagógicos. *Revista e-Curriculum* (São Paulo), Vol. 21. pp. 1–26. <https://revistas.pucsp.br/index.php/curriculum/article/view/61619/43301> [Letöltve: 2025. 01. 15.]
- BOURDIEU, P. (1972) Avenir de classe et causalité du probable. *Revue française de sociologie*, Vol. 15. No. 74. pp. 3–42. https://www.persee.fr/doc/rfsoc_0035-2969_1974_num_15_1_2234 [Letöltve: 2025. 02. 07.]
- BRAZOROTTO, C. M. (2020) *Origem e destino: o ensino médio profissionalizante no Brasil e na Alemanha*. Tese (Programa de Pós Graduação em Educação), Unicamp. <https://hdl.handle.net/20.500.12733/1638752> [Letöltve: 2025. 01. 15.]
- CATINI, C. (2024) *Escolas leiloadas na bolsa de valores. Que educação é essa?* Boitempo, São Paulo. <https://blogdaboitempo.com.br/2024/11/11/escolas-leiloadas-na-bolsa-de-valores-que-educacao-e-essa> [Letöltve: 2025. 02. 12.]
- CHRISTAKIS, D. M. A. A. (2024) *A contrarreforma do ensino médio e da educação profissional e suas repercussões na regulação da formação docente*. Dissertação (Programa de Pós Graduação em Ciência, Tecnologia e Sociedade), IFPR.
- DARDOT, P. & LAVAL, C. (2010) *La nouvelle raison du monde : essai sur la société néolibérale*. La Découverte, Paris.
- FIORI, J. L. (1995) A globalização e a novíssima dependência. In: FIORI, J. L. (org.) *Em busca do dissenso perdido*. Insight, Rio de Janeiro.

- FREITAS, T. B. DE (2023) *A farsa do “Novo Ensino Médio” da rede estadual do Rio de Janeiro*. Universidade à Esquerda, Florianópolis. <https://universidadeaesquerda.com.br/a-farsa-do-novo-ensino-medio-da-rede-estadual-do-rio-de-janeiro> [Letöltve: 2025. 08. 06.]
- GERVA, E. N. (2023) *A contrarreforma do ensino médio e a educação profissional no Paraná: a oferta privada componentes curriculares da escola pública*. Dissertação (Programa de Pós Graduação em Ciência, Tecnologia e Sociedade), IFPR. https://drive.google.com/file/d/1L6LSzTBps8s6OsbyYCRYz8iTb8dbSdTs/view?usp=drive_link [Letöltve: 2025. 02. 12.]
- LEHER, R. & SANTOS, M. R. S. (2023) Governo Bolsonaro e autocracia burguesa: expressões neo-fascistas no capitalismo dependente. In: LEHER, R. (org.) *Educação no governo Bolsonaro*. Expressão Popular, São Paulo.
- MARTUSCELLI, D. E. (2020) Polêmicas sobre a Definição do Impeachment de Dilma Rousseff como Golpe de Estado. *Revista de Estudos e Pesquisas sobre as Américas*, Vol. 14. No. 2. pp. 67–102. <https://doi.org/10.21057/10.21057/repamv14n2.2020.28759> [Letöltve: 2025. 02. 15.]
- PIPPA, S. (2022) L’interpellazione neoliberale e la nuova forma dell’educazione. In: MANCINO, E. & RIZZO, M. (orgs.) *Educazione e neoliberalismi: idee, critiche e pratiche per una comune umanità*. Progedit, Milano.
- Plano (2018) *Plano de governo do Jair Bolsonaro: caminhos da prosperidade*. Propostas de governo dos candidatos ao cargo de Presidente da República, Partido Social Liberal (PSL). Tribunal Superior Eleitoral.
- POULANTZAS, N. (1978) *A crise das ditaduras: Portugal, Grécia e Espanha*. Paz e Terra, Rio de Janeiro.
- REPU (2022) Rede Escola Pública e Universidade. Nota técnica novo ensino médio e indução de desigualdades escolares na rede estadual de São Paulo. São Paulo. https://www.repu.com.br/_files/ugd/9cce30_94e850e610754771b59c08f985a1e9c8.pdf [Letöltve: 2025. 01. 24.]
- SANTOS, D., BELMIRO, W. & AMARAL, G. org. (2023) *Escolas estaduais de educação profissional no estado do Ceará: entre o discurso e a realidade*. Lutas Anticapital, Marília, SP.
- SEOANE, V. I. & CARRIQUIRIBORDE, N. (2024) Privatização e financiamento da demanda: respostas neoliberais para desregular o sistema de ensino público argentino. *Revista Tempos e Espaços em Educação*, Vol. 17. No. 36. e21625. <https://doi.org/10.20952/revtee.v17i36.21625> [Letöltve: 2025. 01. 20.]
- SILVA, K. A. A. C. (2020) A formação de professores na Base Nacional Comum Curricular. *Diálogos Críticos*, Vol. 2. pp. 102–122. https://www.editorafi.org/_files/ugd/48d206_b5a8740a4b0a4ae0a58087199eefbc6a.pdf [Letöltve: 2024. 11. 04.]
- SILVA, R. C. DA & FONSECA, F. C. P. DA (2023) A realidade previdenciária brasileira após a “reforma” da previdência em 2019. *Revista Científica Hermes*, Vol. 34. No. 1. pp. 351–374. <https://doi.org/10.21710/rch.v34i1.720> [Letöltve: 2025. 01. 23.]
- TOGLIATTI, P. (1978) *Lições sobre o fascismo*. Livraria Editora Ciências Humanas, São Paulo.